

**ВОЛОДИМИР ДРОЗД «ЛИСТЯ ЗЕМЛІ»:
МОДЕЛЬ ЗАГОЛОВКА В ІДЕЙНОМУ ЗМІСТІ РОМАНУ**

Для сучасного літературознавства особливо актуальними залишаються питання особливостей художніх творів загалом та окремих аспектів поетики зокрема. Важливими постають дослідження у напрямі поетики заголовків. Українська література багата на твори з оригінальними назвами, які складають широке поле для вивчення їх поетики, психології називання, зв'язків назви з текстом художнього твору та ін. Актуальним видається дослідження заголовка «Книги доль і днів минутих» (М. Жулинський) – роману «Листя землі» Володимира Дрозда.

Роман-епоса «Листя землі» В. Дрозда був виданий у двох томах, перший з яких був написаний протягом п'яти років з 1985 по 1990 рр., отримавши премію Т. Г. Шевченка (1992). Другий том роману був завершений на початку 2000-х рр. Вже тривалий час художній твір знаходиться у полі зору дослідників (С. Андрусів, О. Брайко, Н. Дашко, М. Жулинський, Н. Колощук, Н. Махнюк, Ю. Мушкетник, М. Павлишин, Л. Тарнашинська, Л. Яшина та ін). Критики досліджують різноманітні аспекти творчого доробку Володимира Дрозда, звертаючи увагу на оригінальність його письменницького хисту.

Заголовок роману вже ставав предметом уваги істориків літератури, проте на сьогоднішній день прискіпливого його аналізу не спостережено в роботах попередників. Так, дослідниця творчості В. Дрозда Валентина Азєєва вказує на те, що «з назви роману «Листя землі» починається розвиток ідейного змісту роману» [1, 173]. Теоретик Любов Яшина, аналізуючи роман «Листя землі», підкреслює, що назва роману несе на собі відчутний міфологічний струмінь. Зокрема, в авторефераті дисертації вона зазначає: «Образ “листя землі” неоднозначний. З одного боку, в ньому сфокусовано ідею зв'язку роду із Деревом життя, міфологічним образом, що за первісним уявленням, уособлює єдність світу, його вісь, центр космосу, з другого – він знак руїни (листя в умовах стихійних зрушень осипається на землю)» [9, 15].

Бачимо, що розгляд заголовка роману Володимира Дрозда «Листя землі» виявляється актуальним з погляду його поетики. Цей аспект роману потребує детального вивчення та глибокого аналізу, питання відзначається перспективністю та оригінальністю.

Метою запропонованої розвідки є проаналізувати особливості заголовка роману Володимира Дрозда «Листя землі» як однієї з найсильніших позицій художнього тексту.

Спираючись на думку згаданої вище дослідниці, відзначаємо, що літературознавці акцентували увагу на **міфологемі світового дерева**, яка постає однією з центральних у тексті роману. На мотив постійного повернення, що реалізується у символі світового дерева звернула увагу і Юлія Вишницька. «Іманентними у своїй сакральності є всі щаблі Дерева: коріння, в якому – «сила велика» <...>; віття, листя (дерево, листя – уособлення людини / людей: образна синонімізація відбувається за допомогою вегетативно-флористичного та антропоморфного кодів» [2, 15], – пише дослідниця. Цілком прийнятним виявляється це судження при розгляді назви роману «Листя землі» крізь призму міфологічного сприйняття.

Міфологізм в романі яскраво виражений не лише в насиченості міфологічними джерелами, а й в характерних рисах героїв, їх вчинках, в самому середовищі розгортання подій у художньому світі роману. Сама атмосфера Пакуля, де переплітаються колізії сюжету тієї чи іншої віхи історії українського народу, наштовхує на думку про те, як нерозривно

сучасний світ з його технічним прогресом, військовими операціями, пов'язаний зі споконвічними міфологічними уявленнями нашого народу.

Як зазначалось вище, що з-поміж інших міфологем у романі домінуючою є міфологема світового дерева. Вона має ще праслов'янське коріння і за час свого існування зазнала кілька інтерпретацій назви – «дерево життя», «дерево родючості», «дерево любові», «дерево центра», «дерево сходження», «небесне дерево», «дерево межі», «шаманське дерево», «містичне дерево», «дерево пізнання» і т. п. Знавець витоків первісної культури слов'ян Михайло Москаленко вказує на те, що «міфопоетична концепція світового дерева, яка походить з епохи бронзи [III–I тис. до н. е.], представлена тут [у російському, українському та білоруському фольклорі] надзвичайно широко, в першу чергу в календарно-обрядових, а також у весільних піснях» [6, 11]. Тому міфологема світового дерева є невід'ємною частиною картини світу українського народу. Дослідниця уявлень українців про світове дерево Алла Міщенко зазначає: «Як міфологічний образ, воно [світове дерево] уособлює універсальну концепцію світобудови, своєрідну модель Всесвіту, де для кожної істоти, предмета чи явища є своє місце» [7].

Міфологема світового дерева є ключовою і в декодуванні заголовка «Листя землі». Адже світове дерево може символізувати як своєрідний устрій світу і життя людини у ньому, так і символічний зв'язок, міст між потойбіччям і земним життям. Саме існування та протікання життя у локусі Пакулі та загалом у Краї в романі В. Дрозда віддзеркалює устрій та історію усієї держави, починаючи з 80-их рр. XIX ст. до кінця 80-х років минулого століття.

Розгляд заголовка роману «Листя землі» у структуральному плані показує два повнозначних слова. Перша частина заголовка «листя» дає змогу апелювати до образу «листя» світового дерева. У канву такого порівняння вплетено його метафоричний сенс – **листя** на дереві життя художньо переосмислюються автором **як люди** у світі. У тексті роману є чимало ситуацій, де такі паралелі виявляються у повній мірі. У творі вони найчастіше спостерігаються, ***по-перше**, у мовленні головних персонажів роману та розповідачів, що брали безпосередню участь або були спостерігачами основних колізій сюжету; по-друге*, ними є пакульці, які вписували історію свого особистого життя чи життя односельчан до Книги Днів; ***по-третьє**, письменник вдається до такого порівняння у самій авторській мові.*

Розглянемо першу гілку наведеної вище модифікації. Звернімо увагу на паралель **люди** – **листя**, яка яскраво відтворена у ***репліках головних героїв та другорядних персонажів.*** Один з головних героїв Нестор Семирозум, вмираючи, попереджає про страшні події майбутнього: «*Буде дощ вогняний на землі і буревій великий, і смерть голодна по землі ходитиме і не насититься, докуль сто літ не мине, а може й довше, і осипатимуться людяки з древа життя, як те листя восени (підкреслення моє – В. Т.), і на біле казатимуть чорне, а на чорне казатимуть біле, і будуть правда з неправдою на одне лице і ходитимуть у парі, і тільки той, хто одрізнить, порятує душу» [4, 81]. Філософське наповнення думки Нестора апелює до розуміння приреченості народу на тяжкі випробування історією, війною, моральним зубожінням нації, зрештою, чисельними смертями, на що і вказує герой, звертаючись до образу листя. Нестор образно порівнює «людяк» з «листям восени».*

Показовим є порівняння **листя** – **люди** і в репліці персонажа Василька: «*А я – лісником назначений, у мене туючки попід лісом – грядки з молодняком, а полоти нема кому, бо людей за сії місяці осипалось з древа життя, як листя у спеку... (підкреслення моє – В. Т.)»*

[5, 430]. Відзначаємо, що персонаж звертається до міфологеми світового дерева, аналізуючи страшні події, свідком яких він був сам.

Аналогічну точку зору має героїня Федора: *«Так я жисть свою прожила... і вже не перемінюся, покуль, як казав Нестор Семирозум, зів'ялим листком до підніжжя жисті впаду (підкреслення моє – В. Т.)»* [5, 484]. У цій репліці «підніжжя жисті», тобто її початок, можна порівняти з коренем міфічного дерева життя, оскільки три частини світового дерева пов'язані з трьома періодами життя людини. Міфологи по-різному інтерпретують міфологеми світового дерева, часто вдаючись до поділу його на частини. Кожна з частин несе у собі певний зміст. «Структура Світового дерева майже скрізь має чітко розмежовану триарусну будову, в якій можна виділити три основні сфери розвитку буття: початок або нижня сфера, що ототожнюється з корінням, середина, пов'язана зі стовбуром та кінець або верхня сфера, що представлена кроною» [7], зазначає А. Міщенко. Тож можна провести паралель між висловленою думкою і уявленнями героїв твору щодо значення, яке вони вкладають у поняття «дерево життя».

Яскраво виражена паралель **смерті людини з падінням листя у землю** з уст невідомої оповідачки, що вписувала історію Федори до Книги Днів: *«Книгу Федори вписую я до Книги днів на віки вічні, аби знали люди у будучині, що мені у жисті сій довелося перенести і розчинитися в ній до останочку, як листочку веленому, що падає в землю (підкреслення моє – В. Т.) і порохом стає, аби дерево далей жило, квітом новим квітувало»* [5, 463]. У цьому контексті відчувається тісний зв'язок людини з землею. Відомо, що для родючості дерева необхідний багатий корисними речовинами прошарок ґрунту. Восени опале листя створює шар, який, перегниваючи, насичує землю необхідними елементами та мінералами. На тлі використання автором цього порівняння порушується філософське переосмислення неминучості смерті заради нового життя.

Друга частина заголовка («земля») пов'язана з наведеною вище паралеллю люди – листя, оскільки назву можна трактувати як «людство землі», тобто люди України. Отже, помічено розгортання логічного ланцюга метафоричного порівняння **«Листя землі» – людство землі – народ України**. Відзначаємо також зв'язок між опалим листям і людьми та землею, як традиційним місцем поховання мертвих. За концепцією письменника безмежність листя порівнюється із багаточисельністю людей, які потрапляють після смерті (акт падіння листя) у землю.

У романі описано вбивство односельчанина, вчинене Демидом Волохачем. Цей випадок передається вустами невідомого наратора: *«І узяв він [Демид Волохач] гвинтівку з рук Козубела, і прицілився. Постріл пролунав тихо, наче хто горіха розкусив. Кінь, торохкотячи возом, помчав далі, по лісовій дорозі і зник за молодим дубняком. А дядько, випустивши віжки, на хвилю повиснув у повітрі, відтак проволоком, наче лист сухий з дерева, упав на землю»* [4, 670]. Тобто коріння дерева життя, що виростає саме із землі, можна трактувати як потойбічний світ, куди потрапляють померлі. «Світове Древо уявлялося нашим предкам якоюсь центральною віссю, що пронизує собою три світи – підземний (світ мертвих, темний світ), земний (світ живих, світ боротьби темного й світлого) і небесний (світ богів)» [8], як уточнює Галина Суріна. Вважаємо, що образ землі в контексті роману В. Дрозда розглядається як потойбічний світ. Наприклад, Кузьма, син Нестора Семирозума, розмірковує над короткочасністю земного життя і смертю людини: *«Так, листя, листя землі – ось що такеє люди (підкреслення моє – В. Т.)! Короткочасний вік їхній, і обчухрує невидимий та нечутний вітер сее листя з дерева життя безперестанку, і опадає воно,*

угноюючи пласти часу» [4, 376]. Під землею у цьому випадку розуміється не лише потойбіччя, а й час, у якому існує й надалі існуватиме людство.

У *Книзі днів*, яка являє собою ніби ще один вмонтований твір у структурній площині роману «Листя землі», також наявна тенденція до використання міфологеми світового дерева як засобу виявлення порівняння листя – люди. Це – потік народних голосів, життеписи, що їх вписували до книги самі ж пакульці.

Книгу днів започаткував Нестор Семирозум, вписуючи на перших її сторінках: *«Вчув я той сміх і жарти люду вашого (підкреслення моє – В. Т.) вчув, хоч вимерло всяке тіло, що рухалося по землі, і самі вони скоро мали бути повергнуті в безодню та смерть, а сміялись і жартували вони, і подивувався я людові вашому, що уміє сміятись і жартувати крізь сльози, горе та біль, і подумав: се листя землі, і як осиплеться воно, нащо я в світі, з ким я останусь?»* [4, 86]. Герой роману першим з-поміж інших персонажів послуговується цим порівнянням на позначення людства.

Аналіз заголовка роману «Листя землі» можливо здійснювати і ще в одному векторі. Землеробство було одним з основних видів трудової діяльності українців ще з давніх часів. Це пов'язано із численними запасами родючих ґрунтів на території нашої держави. Тому від предків з покоління в покоління на генетичному рівні передавався тісний зв'язок людини з землею, невідривність українства від землі та землеробства. Тому можна інтерпретувати назву роману ще з точки зору метафоричного порівняння **листя з людьми, що прив'язані до землі**.

Цікаво, що у творі присутні порівняння героїв твору з **листям осики, верби та тополі**, що свідчить про символічність такого уподібнення. Так, сількор Яків Дахновець в переломний момент життя зазначає: *«тепер ось тремчу, як листок осики на вітрі* (підкреслення моє – В. Т.)» [4, 373]. Відомо, що «осика – це прокляте дерево і водночас оберіг від злих сил» [6, 137]. Очевидно, таке порівняння стає ознакою характеротворення, оскільки апелювання до образу осики стає віддзеркаленням двоякої душі героя.

Один з невідомих нараторів, вписуючи до Книги днів історію життя свого батька, згадує про нерозривний зв'язок людини зі своєю землею: *«Батько ж мій, як на Україну, що така люба серцю його була, вернувся, оженився удруге, земельку йому дали. Вгризався йон у тую земельку, як жук, і розжився знову, бо умів робить. А як стали в колектив зганяють, заліз на вербу високу, весь день криком кричав: *«Ой не хочу в колгосп! Ой не хочу в колгосп!»* Далей серденько його розірвалося, і упав йон з верби, як лист (підкреслення моє – В. Т.), *бурею зірваний»* [4, 505]. Показовою видається символіка верби, оскільки це дерево, разом із калиною, вважається символом української культури. У народній міфології вербу навіть ототожнюють зі світовим деревом. Очевидно, у генетичному коді нації закладена прихильність до цього дерева. Припускаємо, що персонаж несвідомо шукав захисту для себе і своєї землі, обираючи вербу місцем прихистку.*

Спостерігається порівняння стан персонажа-листя і в авторській мові. Надзвичайно важкою виявилась для українського народу Перша світова війна. В. Дрозд, зображуючи одну з багаточисельних атак на український народ, порівнює людей з листям таким чином: *«А німці, набоїв не шкодуючи, кулями ніч прошивали. І осипалося листя тополь вздовж дороги в помістя, кулями посічене, і падали люди на землю разом з листям тополь* (підкреслення моє – В. Т.), *і вже не підводилися, кров'ю гарячою землю поїли»* [4, 384]. Образ тополі в українській культурі набув позитивного ставлення. «Біля цих дерев [тополь] людина відчуває полегкість, бо вони очищують повітря від шкідливих духів. Там, де росли тополі,

відбувалися народні зібрання», – дослідив В. Войтович [3, 139]. У зображеній ситуації роману помітно прив'язаність народу до тополі. Тут на тлі акту падіння листя цього дерева через вистріли яскраво проведена паралель із загибеллю людей, полегшенням їх стану, закінченням страждань.

У *авторській мові* нечасто виявляються подібні порівняння. Розповідаючи про тяжкі події, пов'язані з епідемією тифу, свідком яких був герой роману Кузьма Семирозум, автор вдається до порівняння падіння листя з великим відсотком смертності людей. «*А третього дня, спозаранку, заприг Кузьма Русалку і поїхав на беріг, щоб перевезти відкладене. А як їхав повз церкву, задзвонило в церкві. І запитав він у людей стрічних, по кому дзвонять у церкві, хоч тепер щодня дзвонило – гуляв тиф по Пакулю і сипалися люди з дерева життя, як восени листя з дерев*» [4, 375], – читаємо у романі. В наведеній ситуації метафорично зображується процес смерті народу через дію «осипання» листя з дерева життя.

Таким чином, проаналізовано модель заголовка як однієї з найсильніших позицій художнього тексту у системі ідейного змісту. Заголовок варіативно повторюється в сильних позиціях, сюжетно-кульмінаційних моментах твору. У більшості випадків порівняння **листя–люди землі** використовується розповідачами роману як висновок з їх життєвих колізій.

Робимо висновок, що назва «Листя землі» належить до типу таких, що задають сюжетну перспективу твору (за модифікацією заголовків Г. Ламзіної). Паралелі між образами листя і людей є базовими у розгляді зв'язку назви твору з текстом. У романі В. Дрозда вони простежуються найчастіше і допомагають розкрити характери персонажів, відтворити народне світобачення, давні міфологічні вірування. Заголовок розширює своє значення у тексті твору, допомагає осмислити проблематику роману, поглиблює розуміння його філософської концептуальності.

Список використаної літератури та джерел

1. Азеєва В. Рецепція творчості Володимира Дрозда в літературній критиці та літературознавстві / Валентина Азеєва. – Режим доступу: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1957/1/Ист-лит%20журн%2017%202010.257-263%2B.pdf>
2. Вишницька Ю. Міфосценарій віднаходження раю як одна з реалізацій космогонічних міфів (на матеріалі роману Володимира Дрозда «Листя землі») / Юлія Вишницька. – Режим доступу: <file:///C:/Users/Bepa/Downloads/121-350-1-PB.pdf>
3. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – Київ: Либідь, 2002. – 664 с.
4. Дрозд В. Г. Листя землі : У 2 кн. / В. Г. Дрозд – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – Книга I. – 703 с.
5. Дрозд В. Г. Листя землі : У двох кн. / В. Г. Дрозд – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – Книга II. – 703 с.
6. Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / Упоряд. передм. та переклади Михайла Москаленка. – К. : Дніпро, 1988. – 296 с.
7. Міщенко А. Уявлення українців про Світове дерево у порівняльному контексті / Алла Міщенко // Етнічна історія народів Європи. – 2010. – Вип. 31. – С. 47–54. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2010_31_8.
8. Суріна Г. Ю. Міфологема світового дерева як один з виявів архетипу триєдності / Г. Ю. Суріна // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2006. – № 56. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_56/Surina.htm.
9. Яшина Л. І. Міфопоетика епіки В. Дрозда : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «укр. література» / Л. І. Яшина. – Дніпропетровськ, 1999. – 21 с.